

ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

О. ДЗЮБЛЮК,
доцент, кандидат економічних наук
(Тернопіль)

Одним з найважливіших аспектів організації кредитних відносин, який визначає їх ефективність для комерційного банку, є доходність здійснюваних позичкових операцій, яка утворює базову передумову кредитування клієнтів, а відтак — і сукупність вихідних засад забезпечення безперервності відтворювального процесу. Підтримання відповідного рівня доходності вирішальною мірою залежить від наявності у комерційного банку належно сформованої процентної політики та можливостей для її ефективної реалізації. Процент, тобто плата за кредит (від латинської *pro centum* — на сотню), без сумніву, утворює один з ключових елементів кредитних відносин, тобто слугує вираженням економічної заінтересованості кредитора у переданні коштів у тимчасове користування. Йдеться про **ціну кредиту**, що виступає оплатою його споживної вартості як здатності задовольняти тимчасові потреби суб'єктів ринку в додаткових коштах.

Суть **процентної політики**, на наш погляд, можна визначити як **сукупність заходів, спрямованих на встановлення оптимальних ставок позичкового процента з метою забезпечення рентабельної роботи банку при здійсненні кредитних операцій і на мінімізацію ризиків, що супроводжують зміну ціни на кредитні послуги**. На сьогодні у банківській практиці нашої країни головну базу для встановлення процентних ставок по позичкових операціях утворює порівняно обмежене коло факторів, а саме: сукупність витрат банку, пов'язаних із залученням кредитних ресурсів та організацією видачі позичок — з одного боку, та динаміка кон'юнктури на кредитному ринку (причому здебільшого на регіональному рівні) — з іншого. Йдеться, передусім, про діяльність "системних" банків, тобто семи найбільших банківських установ країни, кредитний портфель яких на сьогодні перевищує половину кредитних вкладень усієї банківської системи¹. Зрозуміло, що процентна політика банків з урахуванням їх значення для економіки не повинна обмежуватися простим калькулюванням "собівартості" позичок з додаванням маржі.

Робота комерційного банку в даній сфері має спиратися на чітко визначену і обґрунтовану методику формування ціни на кредитні послуги, яка б максимально враховувала вплив усіх можливих факторів розвитку економіки та особливостей діяльності тих позичальників, на обслуговування яких орієнтований банк. Дана методика мала формуватися з таких ключових розділів:

I. Основні принципи, на яких засновується процентна політика комерційного банку.

II. Сукупність факторів впливу, що мають враховуватися при встановленні процентних ставок по позичкових операціях.

¹ Див.: "Вісник Національного банку України" № 6, 2000, с.14.

III. Основні форми процентних ставок, що застосовуються банком при кредитуванні, та порядок їх розрахунку.

IV. Механізм управління процентним ризиком, що супроводжує здійснення позичкових операцій.

Принципи формування процентної політики комерційного банку являють собою сукупність вихідних умов, що визначають загальні цілі та спрямованість даної політики у сфері реалізації матеріальних інтересів кредитора щодо передання коштів у тимчасове користування. До основних принципів, на яких має засновуватися процентна політика банку, належать такі:

1) покриття процентними доходами за позичковими операціями витрат на формування ресурсної бази банку для видачі кредитів різним групам клієнтів;

2) встановлення процентної ставки на рівні, достатньому для забезпечення прийнятної рентабельності банківської установи (адекватної середньому рівню рентабельності інститутів фінансового ринку);

3) забезпечення належної гнучкості у встановленні процентних ставок з огляду на динаміку ринкової кон'юнктури, що змінюється під впливом пропозиції тимчасово вільних ресурсів, а також попиту на банківські кредити;

4) диференціація рівня процентних ставок згідно з результатами аналізу діяльності кожного індивідуального позичальника і відповідними умовами позичкової операції;

5) договірні засади встановлення рівня процентної ставки по кожній кредитній операції, що визначається у процесі переговорів між комерційним банком і позичальником і фіксується у кредитній угоді.

Сукупність **факторів впливу** величини ставки процента по позиках можна поділити на дві групи: **макроекономічні**, що мають об'єктивний характер і не залежать від результатів діяльності окремих банківських установ, та **мікроекономічні**, які визначаються умовами функціонування конкретного комерційного банку та його клієнтів, становищем банку на фінансовому ринку і напрямками кредитної політики.

До **макроекономічних факторів** можна віднести такі п'ять:

1. Темпи інфляції в країні. Вони визначають необхідність підтримання реальних процентних ставок на позитивному рівні. Чим вищим є рівень інфляції, тим більшим є процент за кредит. По суті, така ситуація зумовлена неоднаковим впливом інфляційних процесів на діяльність кредитора (для якого зниження доходів є природним наслідком зниження вартості грошової одиниці) і позичальника (якому високі темпи інфляції дозволяють погасити заборгованість знеціненими грошима). За подібних обставин для комерційного банку засобом збереження доходів виступає підвищення ставок по позичкових операціях. Необхідно зазначити, що в умовах надвисоких темпів інфляції (при набутті останньою гіперформи) механізм компенсації втрат через підвищення процентних ставок з різних причин не завжди спрацьовує (наприклад, у зв'язку з державним регулюванням або ж неготовністю позичальників сплачувати надвисокі проценти). Така ситуація мала місце в українській економіці в період гіперінфляції 1992—1994 рр., коли темпи зростання цін були непорівнянними з середніми значеннями банківських ставок по кредитних операціях. Результатом цього стали перекоси у структурі активів банків, коли усе кредитування звелось до надкороткострокового (див. табл. 1).

2. Динаміка кон'юнктури на кредитному ринку, тобто зміни співвідношення між попитом і пропозицією на банківські позички. При цьому попит на кредити у масштабах усього народного господарства визначається фазами економічного циклу і рівнем ділової активності в країні. При зростанні виробництва підвищується попит господарюючих суб'єктів на грошові ресурси, в результаті чого зростає їх ціна. При економічному ж спаді підприємствам стає непотрібним додатковий капітал, що зумовлює зниження процента за кредит. В умовах перехідного періоду для комерційного банку важливо оцінити динаміку так званого "платоспроможного попиту".

Що стосується пропозиції кредитів, то вона залежить від рівня розвитку кредитної системи країни і обсягів грошових нагромаджень підприємств і населення.

Таблиця 1

Динаміка процентних ставок по кредитних операціях комерційних банків України (в національній валюті) і темпи інфляції *

(%)

	Р о к и							
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Приріст цін споживчого ринку.....	2000	10156	401	182	40	10	20	19,2
Приріст цін виробників промислової продукції.....	4135	9668	774	177	17	5	35	15,7
Процентні ставки по кредитах комерційних банків (у національній валюті).....	76	221,1	201,7	107,1	77	49,1	54,5	53,4

* Див.: "Бюлетень НБУ".

3. Розвиток ринкових відносин і стан державного регулювання рівня процентних ставок в економіці. Регулюючі функції держави на фінансовому ринку в особі центрального банку можуть справляти вплив і на динаміку процентних ставок відповідно до типу грошово-кредитної політики (рестрикційної чи експансіоністської), яка реалізується в даний період. Ринкові інструменти впливу за нинішніх умов ще не набули достатньої ефективності. Наприклад, такий інструмент, як політика облікової ставки, має більшою мірою інформативний, ніж регулюючий характер, і хоча комерційними банками при укладанні кредитних договорів береться до уваги і ставка рефінансування НБУ, її вплив є далеко не вирішальним при формуванні ціни на кредит.

4. Розмір бюджетного дефіциту. Дефіцит державного бюджету і необхідність його покриття викликають підвищений попит з боку уряду на позичені кошти (включаючи й ресурси, акумульовані комерційними банками), що може позначитись і на стані кредитного ринку. За обставин, коли доходність державних зобов'язань перевищує доходність кредитних вкладень банку, діяння об'єктивних ринкових законів веде до скорочення пропозиції кредитів, а відтак, і зростання ціни на них.

Подібна ситуація мала місце в нашій країні у період, коли надвисока доходність на ринку ОВДП справляла дестимулюючий вплив на кредитну активність банків (див. табл. 2).

Таблиця 2

Зміна середніх процентних ставок комерційних банків України і розмірів бюджетного дефіциту *

	Р о к и							
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Дефіцит зведеного бюджету (% до ВВП).....	13,8	5,1	8,9	6,6	4,9	6,6	2,2	1,5
Середньозважена доходність ОВДП за результатами аукціонів з їх розміщення на первинному ринку (%)......	—	—	—	85,59	70,93	32,76	54,83	27,51

* Див.: "Бюлетень НБУ".

5. Динаміка валютного курсу. Даний фактор, як і темпи інфляції в країні, відбивається на купівельній спроможності національної грошової одиниці (особливо

в нестабільних умовах перехідного періоду, коли не лише ряд цін на товари формально чи неформально відображається у так званих "умовних одиницях", а й ефективність тих чи інших поточних господарських операцій або інвестицій нерідко вимірюється у валютному еквіваленті). Отже, очікуваний рівень девальвації національної валюти як фактор знецінення кредитних вкладень має закладатися в їх доходність.

Інша група факторів, що мають враховуватися при формуванні процентної політики комерційного банку, перебуває у мікроекономічній площині. На жаль, у нашій країні банки явно недостатньо уваги приділяють реальній оцінці впливу цих факторів на рівень процентної ставки, що не дозволяє диференціювати умови кредитних угод залежно від індивідуальних особливостей діяльності кожного позичальника і тим самим підвищити ефективність кредитного процесу. До мікроекономічних факторів як обов'язкових елементів процентної політики слід віднести кількісні і якісні параметри кредиту.

1. Кількісні параметри кредиту визначаються, передусім, сумою і строком позички, а також витратами комерційного банку при реалізації кредитної операції.

Сума кредиту впливає на процент, виходячи з ризику можливих втрат кредитора від неплатоспроможності того чи іншого позичальника. Чим більшою є сума позички, тим більшим є ризик і, відповідно, більшою має бути плата за нього. Імовірність банкрутства кількох позичальників є меншою, ніж одного, хоча обслуговування ряду дрібних позичальників може супроводжуватися трохи вищими витратами (організаційні моменти, аналіз кредитоспроможності, моніторинг тощо) і бути невидимим для кредитора. Тому для комерційного банку важливо знайти певне оптимальне рішення у встановленні ціни кредиту з огляду на зазначені суперечності.

Строк кредиту в нормальних ринкових умовах має визначати вищий процент при більш тривалому користуванні позичкою. Це пов'язано з трьома основними моментами: по-перше, чим тривалішим є строк, тим більшим є ризик непогашення кредиту через зміну економічної ситуації і фінансового становища позичальника; по-друге, зростає ризик упущеної вигоди внаслідок коливань процентних ставок, а також втрат від інфляції; по-третє, вкладення довгострокового характеру, як правило, приносять більш високий доход.

В Україні даний механізм викривлений в основному з причин загально-економічного характеру (через інфляційні процеси, політичну нестабільність, мінливість законодавчої бази), що зумовлює підвищений попит на короткострокові позички і, відповідно, вищий процент по них. Цільове направлення даних ресурсів охоплює торговельно-посередницьку діяльність і господарські проекти з швидким оборотом капіталу.

Витрати комерційного банку визначаються особливостями формування ресурсної бази для передання коштів у тимчасове користування і включають: процент, що сплачується по депозитних рахунках; плату, належну за отримані міжбанківські кредити; організаційні витрати, пов'язані з проведенням попереднього аналізу, оформленням і контролем за використанням кредиту. Крім того, мають враховуватися витрати банку, пов'язані з виконанням нормативу обов'язкового резервування, встановленого Національним банком, а також виконанням вимог щодо підтримання належного рівня ліквідності балансу (з огляду на потребу в утриманні певної частки акумульованих ресурсів у неприбуткових первинних резервах).

2. Якісні параметри кредиту визначають необхідність урахування при встановленні процентних ставок таких факторів, як характер наданого забезпечення, цільове призначення позички, а також репутація і надійність позичальника.

Від того, наскільки якісне забезпечення пропонується за користування позичками (а це, як правило, різні види майна чи майнових прав) у плані його ліквідності, залежать перспективи покриття можливих втрат кредитора і, відповідно, рівень процентної ставки як плати за ризик. Складність визначених українським

законодавством процедур відчуження на користь банку заставленого майна зумовлює підвищення ціни, яку доводиться сплачувати клієнту за отримані у позичку кошти.

Цілі кредиту також визначають ризик комерційного банку, зумовлюючи необхідність диференціації процентних ставок. Так, позички, видані на усунення тимчасових фінансових труднощів чи реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, є більш ризикованими, ніж кредити на поточну виробничу діяльність, а тому процент по них є більш високим.

Що стосується репутації та надійності позичальника, то цей базовий фактор, який визначає принципovu можливість встановлення кредитних відносин з тим чи іншим клієнтом, може і повинен слугувати також підґрунтям для диференціації кредитної угоди — в першу чергу розміру плати за кредит. Природно, що позичальники, у яких стабільне фінансове становище, хороші перспективи розвитку і репутація серед ділових партнерів, користуються у банку більшою довірою, а тому повинні мати реальні можливості отримати кредит на пільгових умовах, у тому числі й під нижчий процент.

Таким чином, урахування всіх зазначених факторів при формуванні процентної політики банку слугує засобом досягнення адекватності ціни, що встановлюється за кредитними послугами, реальним умовам функціонування банківської установи, а також відповідній ситуації на ринку, яка складається у той чи інший період. Що ж стосується самої ціни, тобто процента, то власне порядок його розрахунку (хоча він і є суто технічним параметром) також виступає необхідною складовою процентної політики. Визначення кількості днів для розрахунку процентів, згідно з чинними нормативами Національного банку України, може здійснюватися трьома основними методами:

— методом “факт / факт” (враховується фактична кількість днів у місяці та році);

— методом “факт / 360” (враховуються фактична кількість днів у місяці, а в році — 360 днів);

— методом “30 / 360” (за кількість днів у місяці і в році беруться умовні величини — відповідно, 30 і 360).

Отже, сума процентних платежів за отриманий кредит визначається за допомогою такої формули²:

$$P = S \times R / 100 \times d / Y,$$

де P — сума процентів, належних до виплати за користування позичкою; S — сума виданого кредиту; R — ставка процента; d — кількість днів, на які здійснюється нарахування; Y — кількість днів у році.

Зрозуміло, що оптимальним варіантом розрахунку є врахування фактичної кількості днів користування позичкою, хоча конкретні умови щодо нарахування процентів визначаються у кожному конкретному випадку в процесі індивідуальних переговорів між банком і позичальником. Разом з тим ефективність процентної політики комерційного банку, як вже зазначалося, залежить від урахування факторів макроекономічного характеру, здатних впливати на доходність кредитування. Серед них головне місце належить інфляції, що зумовлює потребу включення цього параметра до розрахунку процентних ставок. Йдеться про відоме у макроекономічній теорії визначення, згідно з яким номінальна процентна ставка (R_n) відображає величину реальної ставки процента (R_r), скоригованої на темпи інфляції в країні (I):

$$R_n = R_r + I.$$

² Див.: Правила бухгалтерського обліку процентних та комісійних доходів і витрат банків (затверджені постановою правління НБУ № 316 від 25 вересня 1997 р.).

За умов порівняно низьких темпів інфляції дана формула є цілком прийнятною, однак при зростанні інтенсивності інфляційних процесів необхідною складовою ефективності процентної політики є також забезпечення належної компенсації кредитору самої суми процентних платежів. Тому номінальна процентна ставка може визначитися і за такою формулою:

$$R_n = R_r + I + R_r \times I.$$

Додавання параметра I до реальної процентної ставки компенсує комерційному банку знецінення внаслідок зростання цін основної суми кредиту, а додавання добутку $R_r \times I$ компенсує зниження вартості реального процента.

За механізмом встановлення процентна ставка, як відомо, може бути або **фіксованою** (не змінюється протягом усього періоду користування кредитом), або **плаваючою** (коригується комерційним банком під впливом різних обставин). Однак фактичне використання українськими банками плаваючих процентних ставок відбувається не в тому розумінні, що розмір плати за кредит автоматично коливається під впливом зміни ринкової норми процента, як це має місце у практиці комерційних банків розвинутих країн. У вітчизняних умовах більшою мірою може йтися про своєрідне "регульоване плавання", коли банківські установи обумовлюють у кредитному договорі своє право змінювати рівень процентної ставки за кредит з огляду на зміну тих макроекономічних параметрів (інфляція, облікова ставка, кон'юнктура ринку тощо), які, з точки зору банку, можуть позначитися на доходності його позичкових операцій. Такий механізм регулювання ставок як елемент процентної політики можна вважати оптимальним з урахуванням можливості комерційного банку самостійно регулювати рівень процента, що дозволяє нівелювати вплив негативних моментів.

Недостатньою (порівняно з банківськими установами розвинутих країн) є увага, яка приділяється комерційними банками нашої країни проблемам мінімізації процентного ризику. Це пов'язано з двома основними моментами: по-перше, із значно меншими строками розміщення активів і пасивів, що, відповідно, знижує імовірність істотних втрат внаслідок якихось кардинальних зрушень у ринковій нормі процента; по-друге, у разі значної зміни кон'юнктури на кредитному ринку ризик зміни процентних ставок часто перекладається на клієнта внаслідок того, що банки завбачливо закріплюють у кредитних угодах своє право змінювати процентні ставки і таким чином зводять до мінімуму можливі втрати.

Комерційні банки можуть отримати більший або менший прибуток залежно від того, як сформовано структуру їх активів і пасивів. Основна причина, яка визначає імовірність втрат комерційного банку внаслідок коливання ринкової норми процента, пов'язана, передусім, з незбалансованістю змін у доходах від активів і відповідними змінами витрат на залучення ресурсів. Тому методи мінімізації процентного ризику можуть охоплювати: 1) аналіз динаміки процентних ставок і прогнозування їх зміни на перспективу; 2) управління структурою активів і пасивів банку за сумами і строками; 3) встановлення ліміту розриву у строках активів і пасивів.

1. Аналіз динаміки процентних ставок. У даному разі йдеться про необхідність визначення найбільш вагомих макроекономічних факторів впливу на кон'юнктуру, що складається на кредитному ринку. В першу чергу — це розвиток інфляційних процесів, а також спрямованість грошово-кредитної політики Національного банку. Врахування цих та інших факторів, передбачених другим розділом процентної політики не лише для поточного ціноутворення за позичковими операціями, а й для прогнозування спрямованості динаміки процентних ставок на майбутнє, є запорукою ефективності кредитних операцій. Це визначається не тільки адекватністю встановленої плати за кредит ринковим умовам у момент укладання відповідної угоди, а й можливостями банку щодо завчасного перегляду ставок з метою уникнення втрат від їх несприятливої зміни.

2. Управління структурою активів і пасивів комерційного банку за сумами і строками. Даний метод роботи з мінімізації процентного ризику є досить простим і ґрунтується на повному збалансуванні сум і строків, на які залучаються різноманітні пасиви, з строками формування відповідних активів та їх обсягами згідно з величиною залучених ресурсів. Така практика визначає можливості комерційного банку отримувати стабільний розмір маржі (в результаті підтримки чіткої залежності між змінами процентних надходжень від позичкових операцій і витрат на залучення депозитів та інших ресурсів), хоча й ігнорує індивідуальні потреби кожного окремого позичальника. Основний наголос робиться на дотриманні однакової пропорції при перегляді розмірів процентних ставок по активних і пасивних операціях з огляду на можливість збалансування строків і розмірів останніх та потоків відповідних надходжень і витрат.

3. Встановлення ліміту розриву в строках активів і пасивів комерційного банку. Цей інструмент полягає у регулюванні структури сум за строками кредитних вкладень і зобов'язань відповідно до очікувань банку стосовно динаміки процентних ставок на ринку, що позначається на рівні прибутковості кредитного інституту. В даному разі йдеться вже не про чітке ув'язування сум і строків різних груп активів і пасивів, а про встановлення певної граничної величини відхилення між цими строками — ліміту — з метою зниження процентного ризику і, по можливості, отримання більшого доходу. Лімітування ж у цьому разі потрібне для збереження належного рівня банківської ліквідності.

Так, якщо очікується зниження рівня процентних ставок, то комерційний банк формує кредитний портфель за рахунок пасивів з меншими строками залучення, ніж строки, на які видаються позички. Це дає можливість збільшити маржу в результаті того, що пасиви (а відповідно, і видатки) швидше переміщуються у категорію з нижчими процентними ставками, ніж активи (а відповідно, і надходження). У разі, якщо очікується підвищення процентних ставок, застосовується протилежна система: формування портфелів кредитних вкладень здійснюється за рахунок пасивів з більшими строками, ніж ті, на які видаються позички. У даному випадку банк дістає можливість для рефінансування нових активів (під вищі ставки процента) за рахунок уже наявних відносно недорогих ресурсів. Іншими словами, активи (і відповідно, доходи) швидше переміщуються у категорію з більш високими ставками, ніж пасиви (і відповідно, витрати).

Таким чином, основна спрямованість даного методу управління процентним ризиком — збільшення маржі між процентними доходами від активів і процентними витратами по зобов'язаннях. Чим вищою є процентна маржа, тим нижчим є рівень процентного ризику. Отже, процентна політика комерційного банку повинна передбачати використання сукупності різних методів управління процентним ризиком, що слід вважати найбільш дійовим засобом зведення його до мінімуму і підвищення ефективності всього кредитного процесу.

Гонорар за публікацію статті
автор передає у фонд розвитку журналу.
